

VIRGILI EN LA LITERATURA CATALANA

Jaume Medina

1.- CELEBRACIÓ D'UN BIMIL·LENARI

Virgili, l'amic d'Horaci (del qual se celebrà el bimil·lenari l'any 1935), compta, igualment com aquest darrer, amb un bimil·lenari que en commemorà les obres i la tradició en la nostra literatura. L'acte commemoratiu que celebrà el nostre país tingué com a marc el Paranimf de la Universitat de Barcelona, el diumenge dia 14 de desembre de 1930, a dos quarts de dotze, tal com en dóna raó la premsa d'aquells dies¹. Per a Joan Estelrich, que féu un parlament en aquesta diada, igualment com per a tots els catalans, és una data memorable perquè, segons recull *La Veu de Catalunya*, aquesta "és potser la primera vegada que la nostra llengua participa en una cerimònia acadèmica oficial". La celebració, que fou anunciada en els medis periodístics ja des de començaments de l'any, puix que a Itàlia i a França s'havia desvetllat de bona hora la rememoració d'aquest esdeveniment, presentava per a Catalunya tot un futur ple d'esperances (que no es veia pas gaire llunyà). Així, Alfons Maseras sap relacionar d'una manera molt adient les dues festes de la "mediterraneïtat" de l'any 30: *la naixença de Virgili i la independència de la Nova Grècia*² tot enllaçant-ho amb les paraules pronunciades per Camille Julian al Col·legi de França per parlar de la data significativa en què es commemora en aquest país el bimil·lenari de Virgili. "Ell

¹ *El Matí*, 16 de desembre de 1930, p. 7; *La Veu de Catalunya*, 16 de desembre de 1930, p. 4.

² A. MASERAS, "El món greco-llatí celebra aquest any la commemoració de dos esdeveniments: la naixença de Virgili i la independència de la nova Grècia", *La Veu de Catalunya*, 6 d'abril de 1930, p. 7.

sabia —diu l'il·lustre Camille Julian— que de les tribus diverses immigrades a les valls italianes, de les tribus dels etruscs, dels gàl·lics, dels grecs o dels llatins, el clima i la terra n'havien fet una sola raça d'homes, i que els destins havien de convertir aquesta raça en un sol poble. D'aquesta Itàlia, Virgili n'ha gustat totes les seduccions i n'ha comprès tots els deures. El primer cant eixit dels seus llavis és una crida al treball, al conreu del terrer natal. El seu més bell poema és un acte de tendresa i de devoció, agraint als déus tots els dons que s'inclinen pels pendissos, les abelles que brunzen a la llinda dels boscos i, sobretot, els blats que rossegen en les planures. La imatge simbòlica que desvetlla en nosaltres el nom de Virgili no és pas Eneas brandint l'espasa conqueridora de la batalla, sinó les garbes d'espigues que els segadors s'emporten, tot cantant a la claror del sol morent". En aquest article sempre és present, en la data de la commemoració de Virgili, la Grècia antiga, la Itàlia medieval i la poesia: "Més de mil anys abans de l'Era Cristiana, però, hom celebrava a Delfos i en tots els temples d'Apol, precisament a l'equinocci de la primavera, la naixença d'Orfeu. El dia, doncs, que hom ha triat per a celebrar Virgili és el dia en què Dante el conegué i és el dia de la naixença d'Orfeu, això és el dia de la naixença de la Poesia", segueix dient Camille Julian, segons Maseres, a l'auditori del Col·legi de França. Al cap i a la fi tot va lligat per Alfons Maseres amb la Grècia nova, anticipació d'allò que serà Catalunya: "Grècia dona el primer exemple, políticament reeixit, dins d'Europa, de tot aquest estol de velles nacionalitats que el segle XIX ha vist renéixer".

De la celebració d'aquesta diada a casa nostra en tenim abundants notícies a *La Veu de Catalunya* i a *El Matí* del dimarts següent. Del primer en traiem les característiques: "La presidència de l'acte fou ocupada pel rector de la Universitat, doctor Soler i Batlle, qui estava acompanyat dels senyors Maluquer i Viladot, president de la Diputació; Massot, en representació de l'alcalde; cònsol d'Itàlia; vice-cònsol d'Itàlia; president de la Casa degli Italiani; president del "Dante Alighieri"; doctor Joaquim Balcells; doctor Pere Bosch Gimpera; doctor Pi i Sunyer; director de la "Fundació Bernat Metge", senyor Joan Estelrich; senyor Carles Riba; senyor M. Dattoli, director de les Escoles Italianes (...) Darrera la presidència hi havia el bust de Virgili coronat de llorer".

Hi feren parlaments M. Dattoli, Joan Estelrich i Joaquim Balcells, el discurs del qual és transcrit íntegrament a *El Matí*³. Carles Riba entrà també al Paranimf, però com a poeta, no pas com a filòleg o com a erudit. Les seves manifestacions davant el públic són recollides per *El Matí*:

³ J. BALCELLS, "Publi Virgili Maró", *El Matí*, 16 de desembre de 1930, p. 7; 17 de desembre de 1930, p. 8; 18 de desembre de 1930, p. 8.

Abans de procedir a la lectura de la traducció⁴, Carles Riba manifestà que per a designar-li el lloc que ocupa, només ha estat tinguda en compte la seva qualitat de poeta.

També va dir que a hores d'ara el seu amor per la poesia virgiliana, fill del seu amor per la poesia pura, és el mateix que quan va ingressar a la Fundació Bernat Metge.

A continuació manifestà que si ha triat la Bucòlica IV és perquè en ella s'hi troba amb més intensitat l'esperit de la poesia pura. Diríeu que en aquesta Bucòlica, la paraula és més paraula; i l'única cosa que lamentó és que la traducció no haurà conservat tot el que jo voldria.

Finalment afirmà que en aquesta època de renovació, la Bucòlica de Virgili ens posa davant els ulls un instant de naixença.

A continuació Carles Riba llegí la traducció catalana que ell ha fet de la IV Bucòlica de Virgili.

Al final de la lectura fou subratllat per una entusiàstica ovació i tothom coincidia afirmant que Carles Riba, poeta, ha fet una traducció nítida, perfecta.

L'any 1930 era, en efecte, un bon moment per llegir aquesta composició. Si els romans de l'època de Virgili la van poder gaudir en el moment de més esplendor per a Roma, si, més tard, els cristians la interpretaren com a profecia del naixement del Crist, era en certa manera lògic que els catalans del 1930 la poguessin aplicar a la naixença a què Catalunya es preparava.

Un dels personatges destacats en aquest esdeveniment és Joaquim Balcells, professor de llatí a la Universitat de Barcelona, que col·laborà en diferents llocs, revistes i publicacions a la divulgació de l'acte commemoratiu. Així, a part de l'edició íntegra del discurs a *El Matí*, ja esmentada, sabem per Joan Estelrich tot d'altres actuacions i projectes de l'il·lustre professor⁵: "La Fundació Bernat Metge (...) celebra el bimil·lenari del naixement de Virgili assistint a actes públics, donant conferències i preparant la publicació de l'Apèndix Virgilià confiat al doctor Balcells⁶. /El doctor Balcells dona compte de com s'ha tingut present, a la Universitat, la Fundació Bernat Metge, per a la celebració de la festa del bimil·lenari, en la qual participaren el senyor Estelrich, el senyor Riba i el propi doctor Balcells. En aquesta festa la llengua catalana s'escoltarà per primera vegada al paranimf de la Universitat. Dona compte també de la invitació que rebé per a col·laborar en els números internacionals de la revista *Studi Mediterrani*, dedicats al bimil·lenari, representant Espanya, i de com obtingué que el seu treball

⁴ Hi llegí l'*Ègloga IV*. Com és conegut, Carles Riba havia publicat les *Bucòliques de Virgili* l'any 1911, seguint el ritme dels hexàmetres originals. Pel caràcter primicer i arcaic d'aquesta versió feta quan tenia disset anys, i també per les afirmacions que fan els cronistes de *La Veu de Catalunya* i *El Matí* és del tot segur que Riba féu una versió de la *Bucòlica IV* expressament per a aquesta ocasió.

⁵ "VIIIè Apat Anual de la Fundació Bernat Metge", *La Veu de Catalunya*, 17 de desembre de 1930, p. 6.

⁶ Malgrat això, aquesta obra no es publicà.

fos publicat en català.⁷ I publicà encara d'altres treballs de temàtica virgiliana⁸.

L'any de la commemoració no passà desapercebut a d'altres publicacions periòdiques: *D'ací i d'allà* i *Mirador* també se'n feren ressò⁹. De la darrera extraiem les següents paraules de G. Díaz Plaja¹⁰:

Aquesta és la valor i l'autèntica modernitat de Virgili. El seu romanticisme que el Renaixement no va saber comprendre. El Renaixement sols va copsar l'esplèndida màquina formal; la *mise en scène*. El Renaixement reproduïx els diàleg de Títir i Melibeu, de Coridó i d'Alexis, i en transporta la gràcia virgiliana de les *Bucòliques*. Itàlia, amb els petrarquistes, amb Sannazaro, amb Giovanni de la Casa, revaloritza Virgili, que és exportat arreu amb la llavor renaixent. El finament impassible, Garcilaso de la Vega, l'empelta d'una manera magnífica al castellà. Les clarors virgilianes resplesdeixen en una voluntat harmònica de poesia. La tradició de Virgili omple i encunya la llatinitat.

Però el Virgili que ens interessa a nosaltres, camina subterràniament. Potser fins avui no ha estat precisada la seva envergadura de poeta anímic, i extra-real.

Agustí Esclasans també dedicà des de *Mirador* uns mots a Virgili i, posteriorment, en ocasió del bimil·lenari d'Horaci torna a insistir en el nostre personatge en un treball publicat a *La Revista*¹¹.

Assenyalem, de passada, que la celebració del bimil·lenari tingué eco a les Illes: "També mossèn Llorenç Riber dóna compte d'una festa Virgiliana celebrada al Círcol Mallorquí el mes de març passat, per iniciativa de l'Associació per la Cultura, de Mallorca, en la qual ell donà lectura a la seva traducció, en vers, del llibre IV de l'*Eneida*"¹².

I també és de constatar, com ja assenyàvem de bon principi, que la commemoració es fa sota el signe de la "mediterraneïtat", fet que potser

⁷ Aquesta col·laboració es concretà en el treball "Virgili i la fusió afectiva amb la naturalesa", que fou publicat al *Bolletino dell'Associazione Internazionale per gli Studi Mediterranei* 1, 4 (octubre de 1930) i reproduït a Catalunya per *Estudis Franciscans*, Barcelona, gener-març de 1931 i per *La Paraula Cristiana*, Barcelona, abril de l'any 1931, pp. 362-366.

⁸ J. BALCELLES, "El paisatge bucòlic", *La Revista*, gener-juny de 1930, pàgina 105-113; "Entorn de Virgili", *El Matí*, 23 de desembre de 1930, p. 10.

⁹ Un autor que signa M. F. publica "La naixença i la mort del creador de l'*Eneida*", a *D'ací i d'allà*, novembre de 1930, p. 374-375; i J. C., "El bimil·lenari de Virgili", a *Mirador*, 3 d'abril de 1930, p. 4.

¹⁰ G. DÍAZ PLAJA, "Commemoració de Virgili", *Mirador*, 30 d'octubre de 1930, pàgina 4.

¹¹ A. ESCLASANS, "Grandesa de Roma", *Mirador*, 25 de desembre de 1930, p. 4; "Els amics d'Horaci", *La Revista*, juliol-desembre de 1935, pp. 48-59.

¹² Vegeu nota 5.

explicaria que dels pobles de la península, el català sigui l'únic que la celebra. Així ho diu G. Díaz Plaja¹³: "Barcelona - una vegada més excepció hispànica- donarà al bimil·lenari virgilià un ressò de cultura, dins un ambient preparat. Potser fóra una pedra de toc per a mesurar l'essència llatina de cada terra, aquesta commemoració virgiliana que celebren els pobles d'Occident".

Per fi, de les col·laboracions catalanes a la celebració d'aquesta commemoració en d'altres països, és interessant de remarcar la d'un dels nostres més grans erudits d'aquest segle: "també el senyor Nicolau d'Olwer recorda que la revista *Studi Medievali*, que ha reprès, fa dos anys, la seva activitat, després d'una llarga interrupció, commemora dintre l'esfera de la seva especialització aquest bimil·lenari. Consisteix en la publicació d'un voluminós recull de treballs sota el títol *Virgilio nel Medio Aevo*, al qual foren invitats a col·laborar-hi en català, els senyors Ramon d'Alòs i Nicolau d'Olwer"¹⁴.

Vist, doncs, el ressò d'aquesta commemoració, intentarem descriure, des d'un vol panoràmic, i partint de l'estudi de Nicolau d'Olwer sobre la presència de Virgili en les nostres lletres medievals, la trajectòria que aquest poeta ha seguit en la literatura catalana.

2.- DE L'EDAT MITJANA A LA RENAIXENÇA

La notícia més reculada que poseim de la tradició de Virgili en relació al nostre país és la que ens donen Madurell-Rubió¹⁵, que fa referència al còdex *F* i que ens remunta als segles V-VI. Lluny, però d'allò que és opinió, comencem de trobar rastres certs de l'existència de còdexs amb les obres de Virgili als monestirs catalans a partir dels segles XI i XII¹⁶. Tant R. Beer com M. Díaz y Díaz coincideixen a assenyalar (partint de l'inventari drecat

¹³ Vegeu nota 10.

¹⁴ Vegeu nota 5. Ignoro si Ramon d'Alòs hi col·laborà o no. El treball de Ll. NICOLAU D'OLWER, "Notules sobre Virgili a Catalunya a l'edat mitjana", fou publicat a *Studi Medievali* 1932, X, pp. 345-348.

¹⁵ Madurell-Rubió, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona*, Barcelona 1955, p. 15: "Sabbadini... opinó que el códice virgiliano *F*, hoy en el Vaticano, de los siglos V-VI, con miniaturas, fué copiado en Cataluña".

¹⁶ R. BEER, "Los manuscritos del monasterio de Santa Maria de Ripoll" (traducció del alemany d'En Pere Barnils) *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Tomo V, Barcelona, 1909-1910, pp. 230-278; Ll. NICOLAU D'OLWER, "L'Escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI, 1915-20, pp. 5-84; "La littérature latine au Xè siècle"; "La littérature latine au XIè siècle"; "La littérature latine au XIIè siècle", dins *La Catalogne a l'Époque Romane*, Universitat de Paris, Institut d'Art i d'Arqueologia, Biblioteca d'Art Català, Fundació Cambó, conferències donades a la Sorbonne l'any 1930 per M. M. Anglès, Folch i Torres, Ph. Lauer, Nicolau d'Olwer, Puig i Cadafalch, Paris 1932 (Lib. Ernest Leroux), pp. 181-257; "Notules sobre Virgili a Catalunya a l'edat mitjana", *Studi Medievali*,

l'any 1046) que a Ripoll hi havia dos Virgilis durant el segle XII, mentre que Nicolau d'Olwer ens diu que n'hi ha cinc¹⁷. Pel mateix Nicolau sabem que un inventari de 1147 ens assenyala l'existència d'un Virgili complet a la Seu d'Urgell¹⁸. El catàleg del canonge Gudiol també ens dona referència d'un còdex de Virgili a Vic, pertanyent al segle XI, sense haver estat massa clarificada encara la seva datació¹⁹. És de remarcar que aquest darrer manuscrit és l'únic que actualment es conserva.

Virgili, doncs, per les dades que hem assenyalat, és un dels autors clàssics més llegits als monestirs catalans durant l'Edat Mitjana. Lluís Nicolau d'Olwer troba, a més, que l'existència d'aquest manuscrits és la que fa

1932, X, pp. 345-348; M. DÍAZ y DÍAZ, "El monasterio de Ripoll y la transmisión de la cultura clásica", *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos*, II, 2-1968, pp. 5-12; J. GUDIOL, "Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich", *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya*, vols. VI, VII i VIII Barcelona, 1934; A. MORAL GONZÁLEZ, *El manuscrito 197 v del Archivo Capitular de Vic, Publius Vergilius Maro* (Memòria de Llicenciatura) Barcelona, 1963.

¹⁷ Partint de la publicació de Beer treu les següents mostres: (181-182) *Virgil*, II.- (191) *Commentum Virgili*.- (225) *Eiusdem [Prisciani] cum XII Virgilit versibus*.- (227) *Centimetrum de Virgilio sive Juvenale*. A partir del *Virgili, II*, arriba a identificar dos exemplars d'aquest autor. Ara, els assenyalats amb els números 225-227 no són pròpiament textos de Virgili.

¹⁸ Ll. NICOLAU D'OLWER, *La Catalogne a l'Époque Romane*, p. 217.

¹⁹ "197.- *P. Vergilii Maronis Bucolica Georgicon Aeneidos*. Manuscrit de pergamí; a dos corondells; escrit en lletra romànica carolíngia; en negre i vermell, les dues primeres obres i sols emprant el negre en l'*Eneida*; 88+ V folis; una gran inicial ornada, al començament del text. Folis 30 x 26 cms, caixa de 24 x 22 cms. Bona part del volum està ple de notes marginals i interlineals, quasi tan antigues com el còdex, la majoria. L'escriptura delata almenys la intervenció de tres amanuenses.

Enquadernació de pergamí, la qual data d'uns cent anys.

Segle XI.

Inventariat amb el número 7517, i catalogat pel Villanueva amb LIII. Llibre de tipus català." (Gudiol, op. cit., p. 201).

"L'existència del present volum en la biblioteca canonical vigatana demostra que, al temps de ferro de la reconquesta, no s'havien pas abandonat del tot els estudis clàssics a la nostra terra. Les moltes anotacions que acompanyen els versos virgilians són d'això la millor confirmació, la qual cosa demostra com les obres del gran mantuà no restaven pas com a cosa morta ni eren tingudes únicament com a inútil curiositat del temps de la vellura. El còdex que motiva les presents ratlles tenia a la biblioteca capitular vigatana un germà en l'*Horatii opera omnia; manuscriptum saeculi XI, cum variis notis marginalibus*; que fou vist per Villanueva i, per tant, inclòs en el catàleg redactat en 1806, donant-li el número d'ordre LII, còdex que és un dels pocs que des d'aleshores s'han perdut". (Gudiol, op. cit., pp. 202-203)

Pel que fa a la datació, A. Moral (op. cit., p. 240), ens diu que: "El c. 197 v se copió en Vic en los comienzos del siglo XI (años 1018-47?) sirviendo de modelo uno o varios de los Virgilitos existentes en Ripoll y de cuya antigua tradición sería el único representante actual".

possible d'endevinar influències virgilianes en algun dels poemes de l'abat Oliva²⁰; així com també pot dir que a Ripoll "Virgili no era, doncs, ni un model literari ni un model de mètrica (...) era, sobre tota altra cosa, el model de la llengua pura"²¹. Posteriorment, analitzant el *Somni*, de Bernat Metge, arriba a afirmar: "En resum, l'infern de Bernat Metge, tot i tenir més regust medieval que l'infern dantesco, és construït amb carreus tallats de la pedrera virgiana. Segons Enric de Villena, en el *Prohemio* de la seva traducció castellana de l'*Eneida* (1428), el poema de Virgili havia ja estat dut *diminutivament e menguada*, a l'italià i al català. Podria oferir-se el dubte de si fou aquest text català abreujat, semblant als *fatti di Enea*, el que aprofitaria en Metge. El seu domini, però, de la llengua llatina, el seu entusiasme per la literatura clàssica fan pensar que no, que tindria sota els ulls el text genuí de Virgili"²². Per fi, exposa alguns fragments de *Curial e Güelfa* on és lloada l'obra de Virgili. Finalment, seguint en el camp de les lletres medievals, Miquel Dolç²³ ens ofereix un bon nombre de mostres de la influència del mantuà en la nostra literatura.

Pel que fa als segles XV i XVI, posseïm abundants notícies de la petja virgiana als Països Catalans, que ens subministren Madurall-Rubió i A. Palau²⁴, a base dels inventaris de biblioteques²⁵. D'una altra banda,

20 "Potser només en alguns versos del poema *In laudem monasterii Rivipullensis* de l'abat Oliva (escrit entre 1008 i 1020) com aquells

Post quoque Guifredus, crudeli morte peremptus,
nobilis atque potens, quem tuli atra dies...
Bellipotens, fortis, metuendus et acer in armis...

hi ha un ressò virgilià (*indigna morte peremptum*, Aen., VI, 164; *abstulit atra dies*, VI, 429; XI, 28; *bellipotens*, XI, 8). "LI. NICOLAU D'OLWER, *Notules...*, p. 345.

²¹ LI. NICOLAU D'OLWER, *Notules...*, p. 346.

²² *Ibid.*, p. 347.

²³ MIQUEL DOLÇ, *Virgili nosaltres*, València, 1958, pp. 15-17.

²⁴ MADURELL RUBIÓ, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona*, Barcelona, 1955; A. PALAU y DULCET, *Manual del librero hispano-americano*, Barcelona-Oxford, 1976, (volumen XXVII).

²⁵ Pels *Documentos...*, per exemple, sabem que el 10 de setembre de 1470 "Carbonell compra por 32 sueldos, en subasta, un libro 'forme solei, in papiro scriptum, sisternatum pergamenorum, vocatum Virgili Eneidos' que era incomplet (op. cit., p. 26^{*}). També que Gabriel Pou havia editat una *Eneida* "y no es nada improbable, si en 1497 se llamaba impresor, que sea incunable la *Eneida* de Barcelona, hoy en el British Museum" (op. cit., p. 246). Per un inventari del 3 de desembre de 1485 sabem que Mateu de Montcada tenia "un altre libre scrit en paper, e ab metres, de forma de full, ab cubertas de pergamí; comença '*sic fatur lacrimans*' (Aen. VI, 1); és ab hun botó" (op. cit., p. 69) Una estimació de la Biblioteca del difunt notari Francesc Matheu, feta el 3 de juliol de 1500 fa constar amb el número 5: "Item altre libre apellat Virgili cum Servio scrit en paper stampat, qui comensa: '*Virgilius Maro*'. E fina en la darrera fulla '*atque agit in segetes et terre condit aratrum*' (darrer vers del *Moretum*). Cubert de posts mig cubertes de cuyro leonat, ab dos tancadors de mige forma" (op. cit.,

Gregori Mayans i Siscar²⁶ ens dóna una referència sobre la lectura de Virgili a la ciutat de València durant el segle XV; diu: "Es cosa memorable la que se lee en el *Libro de los Concejos i Establecimientos de los antiguos Jurados de Valencia* en el número 28 de Setiembre del año 1424, fol. 83-B donde se refiere un Acuerdo, que trasladado a la letra de la lengua Valenciana en la Castellana, dice así: *Mas adelante el dicho concejo proveyó, que fuessen dados, i pagados los dineros de dicha Ciudad al Maestro Guillem de Venecia Poeta, cien florines, los quales los honorables Jurados de dicha Ciudad avían prometido pagar al dicho Maestro Guillem, que se ha ofrecido leer por un año aquel Libro, o Libros de Poetas, que quisiessen, cuya lectura haría públicamente en las Casas de dicha Ciudad, i lo qual dicho Maestro Guillem ya en el tiempo de la Juraderia pasada avia comenzado, i después continuado loablemente por cada un día, assi de hacienda, como de fiesta, por alternados dias, la lectura de los Libros de Virgilio Aeneidós, i de Boecio de Consolación; i mandó proveher, i ordenar el dicho honorable Concejo,*

p. 311). L'inventari de la llibreria de l'escrivent reial Nicolau Pere (14 de maig - 12 de maig de 1506) assenyalava en primer lloc: "Primo un Virgili, de paper, cisternat de pergami, scrit de ploma de bona lletra, ab capletres de or e de adzur, illuminat, cubert de posts, folrad de cuyro lahonat ab pichs de or, ab quatre gaffets de lautó e parxo de vellut carmesí, ab sinch bolles en cada cuberta. En lo dit Virgili són les geòrgicas e bucòlicas, de forma de full" (op. cit., p. 415). També hi havia un Virgili entre els llibres que Jaume Rizo lliurà a l'Arquebisbe de Tarragona, Gonzalo Fernández de Heredia, de part d'Antonio de la Rosa, el 27 d'agost de 1506 (op. cit., p. 441). L'inventari del ciutadà barceloní Felip de Ferrera, dreçat el 26 de setembre -10 de novembre de 1509 esmenta: "Item altre libre semblant al prop dit de stampa apellat Vergili, en què són totes les obres ab coment" (op. cit., p. 502). El 27 de febrer de 1527, tres exemplars de les *Bucòliques de Virgili* foren avaluats en un sou i sis diners. Així consta a la llista dels llibres que Joan Bages havia venut d'entre els que l'any 1524 li lliurà en comissió el llibreter Joan Trinxer. Igualment 3 *Vergillis de letra canseleresca* foren avaluats en tretze sous i sis diners (op. cit., p. 686). Nombrosos textos de Virgili hi ha a l'inventari del 9 de desembre de 1538 de la llibreria del llibreter Miquel Cabrit: "80.- Item hatre plech en què ha sis Virgiliis i sis pharafrasis Erasimi; text tus, de forma de octau descusits.- 98. Item altre plech en què ha sinch Virgiliis, quatre sermons Gabrielis Barletis.- 100. Item altre plech en lo qual ha set buchòliques de Mantuà, quatre Parthenice Meriana cum comento.- 110. Item hun plech en què ha un Virgili ab coment, una officina Textoris, tres Terensis petits de forma largueta y una suma Angelica.- 115. Item altre plech en què ha sinch Virgiliis, ço és lo text, de forma de octau no cosits.- 116. Item altre plech en què ha quatre Virgiliis, ço és lo text, de forma de octau no cosits.- 126. Item sinch bucòliques de Mantuà de forma de octau ligades.- 133. Item un Vergili de forma de octau ligat" (op. cit., p. 790-792).

Totes aquestes notes, especialment les que fan referència a les llibreries palesen com l'interès per Virgili durant els segles XV i XVI és molt lluny de decaure —ho demostra bastament el mateix nombre d'exemplars que en posseïen els llibreters.

²⁶ GREGORI MAYANS I SISCAR, *Vida de Publio Virgilio Marón, con la noticia de sus obras traducidas al castellano*, Valencia 1795.

que todas las cantidades sobredichas fuessen pagadas de los dineros de la dicha Ciudad". Tan antigua como ésta es la lectura de Virgilio en la ciudad de Valencia". Les lectures de Virgili tingueren tradició a la ciutat de València. F. Martí Grajales^{26 bis} ens dóna notícia d'uns anys més tard. Diu: "El doctor Alonso Virués (i aquí posa una nota on explica: 'En el ejemplar de *El Tragitriumpho*, que se conserva en la Biblioteca Nacional, figura esta nota del doctor Virués, y además varias poesías de los hijos de este último, de las cuales hablamos en el artículo correspondiente. Procede de la Biblioteca Mayansiana') asegura que 'Mosen Angel célebre poeta floreció en la ciudad de Valencia; y en su tiempo y era, ninguno le igualó en la lición de Virgilio', añadiendo que fue 'su discípulo del año 1527 hasta el año 1532. Sed magis Amica veritas' ". Posteriors a aquestes lectures són les edicions comentades de l'obra de Virgili que edità a Basilea i a Venècia l'humanista valencià Lluís Vives²⁷.

Són també nombroses les edicions de Virgili (amb comentari o sense) i les traduccions (gairebé sempre en castellà editades als Països Catalans durant els segles XVI al XIX, de què ens donen notícia A. Palau²⁸ i

26 bis F. MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de un Diccionario Biográfico y Bibliográfico de los poetas que florecieron en el reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid, 1927, pàgina 276.

27 M. MENÉNDEZ PELAYO, *Bibliografía hispano-latina clásica*, Santander, 1952, VIII, pp. 202-203; i A. PALAU y DULCET, *Manual...*, pp. 327-328.

28 A. PALAU, op. cit., pàgina 327: "*Continetur in hoc volumine. P.V.M. poetarum principis omnia apera summa cura & diligentia nouissime emaculata per Ioannē Sobrariū Secūdum Alcagnicēsm...* (al fin): *Haec opera P.V.M. summa diligentia imprimis curauit Georgius Coci Theutonicus Caesaraugustae. Xi, Kl'as. septembris: Anno Millesimo Quingentesimo decimo sexto (Esc. Impr. Deo gratias (1516. 08. 22), 4ª letra romana en el texto y gòtica en las apostillas* 4ª-28 A - M8 N6 (Bibl. Nac. Madrid R/ 18965). // Tenemos nota vaga de *Barcelona, Rosembach, 1525*, sin alusión a editor literario"; pàgina 343: "Eglogas de Virgilio traduzidas a Latin en Español, por Iuan Fernandez de Idiaquez, *En Barcelona, en casa de Iuan Pablo Manescal (al fin:) Fueron impresas estas Eglogas en casa de Pedro Malo, impresor de libros, año 1574*"; pàgina 337: "1624. José Pellicer de Osau Salas y Trovar. Hizo una traducción de los 'quatro libros primeros de la *Eneida* en quatro romances de cien copias cada uno' según consta en el número 216814 de la rúbrica PELLICER"; pàgina 330: "Publii Virgili Maronis Opera, Barcinone, Ex Typog. Antonii Lacavalleria, 1675 o 1676"; pàgina 330: "Opera... Valentia, 1677"; pàgina 330: "Las obras... Año 1679. En Barcelona. En la Imprenta de Antonio Ferrer y Baltasar Ferrer librerros. Vēdese en sus casas en la librería (1679)...; pàgina 330: "Publii Virgili Maronis Opera, descripta prius Autoris Vita... Barcinone, Ex Typ. Martini Gelabert, coram Rect. Virg. Mariae de Pino. Anno Domino M. DC. LXXXVIII (1698)"; pàgina 330: "Las obras de... Traducidas en prosa castellana... Valencia, Vicente Cabrera, 1698"; pàgina 331: "*Opera iuxta castigatissimum exemplar Cervariae: Typis Academicis, excudebat Emmanuel Ibarra. Anno MDCC XXXVII (1737)*" (se'n feren d'altres edicions el 1743, el 1761 i el 1771); pàgina 338: "La eneyda, traducida en verso castellano por Gregorio Hernández de Velasco.

M. Menéndez Pelayo²⁹. No podem deixar d'esmentar, tampoc, l'edició de Cervera: *Virgiliti Maronis, Publii, Opera Juxta castigatissimum exemplar, Cervaricae-Lacetanorum* (Typis Academicis) 1796.

Valencia, Benito Monfort, 1776. (reeditada el 1793)"; pàgina 332: "Los seis Libros Primeros de la Eneida... Valencia (Josef Thomas de Orga) 1777 (reeditat el 1795)"; pàgina 333: "*P. Virgiliti Maronis Opera, brebians et notis hispanicis illustrata*, Barcinone: Typ. Antonii Brusi-Perpiniani: Typ. J. Alzina MDCCCI (1801) (reeditada el 1822)"; pàgina 339: "La *Eneida* de Virgilio, traducidas en español por L. D. F. V., Barcelona, Imp. de Grau, 1842 (traducción en prosa para las escuelas hecha por un profesor de Humanidades de Barcelona)".

²⁹ Dóna interressants notícies respecte d'algunes traduccions catalanes tai volta inèdites o perdudes: *Bibliografía... VIII*, pàgina 200: "*P. Virgiliti Maronis Opera brebians (sic) et notis hispanicis illustrata. Pars Prima* (comprende las *Bucòlicas* y las *Geòrgicas*). Barcinone: Typis Antonii Brusi. Anno MDCCCI (1801). *Pars Secunda* (comprende la *Eneida*)"; pàgina 297-298: "Eneidas de Virgili, traducidas en vers mallorquí, per Joan Nicolau i Seguí"; afegeix Menéndez Pelayo: "Vimos este precioso manuscrito en poder de la familia del traductor, siendo sensible que éste le dejase sin concluir", fragment de Bover, *Escritores Baleares*, I 554. Sabem pel mateix Menéndez Pelayo (*Bibliografía... VIII*, p. 392) que Nicolau era "médico palmesano, nacido en 1804"; pàgina 392: "Don Miguel Victoriano Amer, también mallorquín, se ocupa en traducir al catalán la *Eneida*, y lo hará como de su saber y buen gusto puede esperarse"; *Bibliografía... IX*, pàgina 121: "Vich, Antonio, S.J. -En Bover, *Escritores Baleares*: Traducción de la Égloga IX de Virgilio. // la cita Bover (*Escritores Baleares*, II, 516), y añade que formaba parte de una colección de poesías originales y traducciones de clásicos latinos hecha por el P. Vich, que poseía D. Gerónimo Roselló, el cual pensaba incluirla en su colección de poetas baleares, que desgraciadamente no pasó del primer tomo"; de tota manera no podem saber si aquesta versió era en català o no; pàgina 181"; "Viñella, Miguel, S.J. -En Bover, *Escritores Baleares*. // De este jesuíta mallorquín, que fue uno de los deportados a Italia en tiempos de Carlos III, hay una égloga sacra de que son interlocutores Raquel y Macabeo, imitando en cuanto al estilo las de Virgilio, especialmente la primera"; a la pàgina 182 és esmentat com a imitador de Virgili Onofre Prat de Saba, S.J., natural de Vic, que mor a Roma el 1810 i edita la seva obra a Ferrara el 1789; pàgina 234: "El Ilmo. D. Fray Felipe Marimón, natural de un pueblo del Maestrazgo, y obispo de Ampurias (1607 -1613) dejó manuscrita, según Fuster (*Bibliot. Val.*, tomo I, p. 210 y sig.) una excelente traducción de las *Églogas de Virgilio* en lengua lemosina: trabajo de sus mocedades. // Se conservaba el manuscrito autógrafo en la biblioteca de Borrull en Valencia"; pàgina 234: "Jacinto Ricart, de quien no he podido averiguar ninguna noticia biográfica, ni siquiera el tiempo en que floreció, tradujo al catalán las *Obras de Virgilio*. Un tomo 4º mayor manuscrito que se conservaba, según Torres Amat, en casa de Manxarell de la villa de Sampedor"; pàgina 55: "*Las Geòrgicas de P. Virgilio Maron traducidas en verso suelto castellano por D. Ramon de Siscar y de Montoliu caballero Maestrante de la Real de Valencia, abogado e individuo de número de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona & &. Barcelona. Imprenta la Renaixensa. Calle de Xuclá, 13 bajos, 1881*". Aquest autor diu al pròleg (pàgina V) que va acabar la versió l'any 1871 i que en va llegit fragments als companys de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, durant la Junta celebrada el 6 de març de 1872; pàgina 234: "*Lo Gay Saber*, revista de Bar-

Joan de Boixadors³⁰ ens deixà un *Soliloqui d'Eneas*, en vers, tot parafraçant alguns passatges del llibre IV de l'*Eneida*. També Joan Ramis³¹ evocant, d'alguna manera, Virgili, va compondre una *Ègloga de Tirsis i Filis*. Més interessant, però, és la primera versió catalana de *Las Bucòlicas de Virgilio traduïdas en menorquí ab el tècsto al costad*, inèdites i acabades a Maó l'any 1808, que ens ofereix Antoni Febrer i Cardona³². Alguna influència degué exercir Virgili en l'obra *Les comunitats de Castella*, d'Antoni Puiblanç³³, el qual assegura en la introducció a la seva obra èpica: "canto, sent-me Virgili, més que Lucà, model".

3.- DE LA RENAIXENÇA ALS NOSTRES DIES

A partir de la restauració dels Jocs Florals de Barcelona, hom pot constatar freqüentment la presència de Virgili en aquesta institució poètica, ja sigui també amb l'ús d'algun dels versos de Virgili com a lema de les obres presentades, ja sigui, finalment, amb traduccions d'alguna de les seves obres³⁴. Igualment, a *Juventut*, hi són publicats alguns *Idilis*³⁵, que recollim com a possible reminiscència del gènere bucòlic virgilià.

colona, prometió en un prospecto dar a luz una traducción de las Geórgicas. El traductor es J. Sardá, según mis noticias. Hasta la fecha nada ha aparecido", i, que jo sàpiga, mai no aparegué; *Bibliografía...* VIII, 236, ss.: "*La Eneida de Virgilio. Traducida al castellano por D. Sinibaldo de Mas. Madrid. Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra. Salón del Prado núm. 8. 1852*". Menéndez Pelayo fa un extens comentari d'aquesta versió, i en especial es rabeja amb els hexàmetres quantitius castellans que De Mas estava segur d'haver realitzat a la perfecció.

³⁰ Vegeu; J. M. CASTELLET i J. MOLAS, *Ocho siglos de poesía catalana*, Madrid (Alianza Editorial), 1969, pp. 262-269.

³¹ Vegeu: J. MOLAS, *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*, Barcelona (Ed. 62), 1968, pp. 35-38 i 115.

³² JORDI CARBONELL, "Els 'Principis de Lectura Menorquina' de 1804", *Estudis Romànics* 1961, VIII, 195-214, p. 6: *Las Bucòlicas de Virgilio traduïdas en menorquí ab el tècsto al costad* (Mahò. L'any d'el Senòr 1808), 15 x 21 cm., (3)+35 pàgines+2 pàgines en blanc (el text llatí no hi és).

³³ J. MOLAS, *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*, Barcelona (Ed. 62), 1968, pp. 108-110 i 115.

³⁴ Hi trobem vestigis des del darrer decenni del segle passat, especialment pel que fa als lemes. L'any 1893, p. 33, figura com a presentada una composició amb el títol *Los cuatro vientos*, amb el lema *Caetera quae, vacuas tenuissent*, etc. (Virgili), que no fou premiada; tampoc ho fou l'any 1895 (p. 32) el treball que duia per títol *Ressenya històrica de la reconquesta de la ciutat de Tarragona*, amb el lema *Dulcis amor patriae* (Virgili); el 1900 (p. 35) hi és presentada una composició amb el títol *Barcelona* i amb el lema *Haec alias inter caput extulit urbes* (Virgili, Ègloga I), i una altra (p. 36) titulada *Batechs del cor*, amb el lema: *O quam te memorem, virgo? namque haud tibi vultus - Mortalis nec vox hominen sonat. O Dea certe; - An Foebi soror. an Nympharum sanguinis una*. (Virgilio. Aeneidos. Lib. I); el 1907 (p. 46) hi són presen-

A partir de finals del segle passat, i al llarg de tot el present, comencen de tenir autènticament cos les versions del nostre poeta. Així, l'any 1875, Joan Sardà, que més tard traduiria un bon nombre de les *Odes* d'Horaci, ens ofereix la traducció d'un fragment del cant VII de l'*Eneida*³⁶. Miquel V. Amer ens proporciona el *Comensament d'una traducció de l'Eneida*³⁷.

tades dues composicions: *Per les selves*, amb el lema: *Nostra nec erubuit silvas habitare Thalia* (Virgili, Ègloga VI) i *Copes*, amb el lema: *Necdum illis labra admovi, sed condita servo*. (Virgili, Ègloga III); l'any 1908 hi és presentada i no premiada una traducció de l'Ègloga II de Virgili (p. 28); tant l'any 1907 com el 1908 són premiades obres amb el títol d'Ègloga: l'any 1907 (pp. 253-260) una d'Alfons Maseres, *Eroxandre y Lidia*, el 1908 una de J. M. Guasch (pp. 57-61), i una de M. de Palol (pp. 127-129); als Jochs Florals de Barcelona 1910 (pp. 57-64) hi són premiades amb un segon accèssit a la Flor Natural unes *Èglogues* de tema clàssic, dedicades "A Apolon, deu del ritme", amb els títols: *Invocació, Evocació, Aquell matí!..., Posta primitiva, Comiat*, de Rafael Campalans Puig; l'any 1911 són premiats uns *Sonets Georgicans*, de Joseph Iglesias Guizard (pp. 51-54); Marian Manent Cisa, que escriu en versos llargs que gairebé sempre superen l'hexàmetre, i que tenen ritme dactílic, guanya un premi als Jochs Florals de 1916 (pp. 87-90) amb el poema *La cascata*, amb el lema *Perfums d'ègloga*; l'any 1921 s'hi presenta una traducció (no sé si parcial o total) de les *Bucòliques* de Virgili, que no hi és premiada; uns altres *Sonets georgicans* hi són presentats l'any 1922, però no obtenen premi; finalment, l'any 1923 hom hi presenta unes altres *Traduccions* de Virgili, que tampoc són premiades.

Per més que unes frases d'autor que serveixen de lema no valen pas en sentit absolut per donar mostres d'una atenció especial en el conreu d'un autor determinat, tanmateix suposo interessant d'haver rastrejat la història dels Jochs Florals de Barcelona, perquè sí que almenys els lemes, juntament amb les diverses traduccions de l'obra virgiliana que hem anat detectant al llarg d'aquest procés indiquen una atenció bastant especial a l'obra de l'autor que estudiem.

³⁵ M. SERRA I MORET, "Idili", *Joventut*, 26 de setembre de 1901, p. 641; A. BUSQUEST I PUNSET, "Idili blau", *Joventut*, 23 de gener de 1903, p. 70-71; VÍCTOR CATALÀ, "Idili xorch", *Joventut*, 2 de gener de 1902, pp. 15-21. Apel·les Mestre, que publicà uns *Idilis* a Barcelona el 1889, ens deixà un pròleg titulat *De la poesia bucòlica* (pp. 5-21), que consisteix a estudiar l'*Idili*, la *Bucòlica* i l'*Ègloga*, l'etimologia d'aquests mots i la trajectòria del gènere des dels antics fins a l'època contemporània, per més que l'autor assegura que no s'ha proposat d'imitar cap autor dels antics, ni Teòcrit, ni Virgili.

³⁶ JOAN SARDÀ, "L'Eneida de Virgili", directament traslladada de la llengua llatina. Cant VII (Fragment, des del vers 607 al 731), *Anuari Català* 1875, pp. 170-175. Versió en prosa i amb notes.

³⁷ M. V. AMER, "Comensament d'una traducció de l'Eneyda", *Calendari Català* 1881, pp. 70-71. Es tracta d'una traducció en decasíl·labs. Vet aquí el començament:

Jo aquell que ab suau y dolça caramella
refilí mos cantars en les garrigues,
y eixintne als camps vehins, los obligava
à la obediencia al masover sollicit,
obra als pagesos agradosa, are
cant les ferestes armes de la guerra

També Miquel Costa i Llobera intenta la versió d'alguns versos de Virgili: concretament el passatge d'*Orfeu i Euridice*³⁸, que traduí en versos alexandrins, potser els que més retirada tenen amb els hexàmetres originals (almenys pel que fa a la llargària). Amb aquest mateix tipus de versos Gaietà Soler, que donà raó de perquè els emprà³⁹, publica l'*Ègloga IV* l'any 1893⁴⁰. L'*Ègloga I* és traduïda l'any 1905 per Joseph Paradedà⁴¹, també en alexandrins, aquesta vegada rimats.

L'any 1911, Carles Riba publica una versió íntegra de les *Bucòliques*⁴², on hom intenta de reproduir el ritme del vers original, és a dir, l'hexàmetre i al mateix temps és premiat als Jocs Florals de Girona per un poema de caire pastoral que du per títol *Ègloga*, on també és emprat l'hexàmetre. Un any més tard li és premiat als Jocs Florals de Barcelona un fragment de les *Geòrgiques*⁴³, també en hexàmetres, cosa que pot fer suposar que Riba es tenia plantejat, en un principi, de traduir l'obra completa de Virgili.

Fent un balanç de les manques en la nostra cultura, el Noucentisme s'adonà que calia incorporar l'obra dels clàssics ja que no ho havia estat al moment de l'Humanisme (època que correspon a la davallada literària catalana). És així que s'explica que Virgili ocupés un lloc d'honor en les lletres

y el primer hom que de regió de Troya,
errant, pe'l fat empés, vingué a la Italia
y abordá en la ribera de Lavínium.

De tota manera, es tracta només d'un fragment ben breu que conté, en total, trenta-tres versos.

³⁸ M. COSTA I LLOBERA, "Orpheu y Eurydice". Traducció de P. Virgili (Georg. IV - v. 457), *La Il·lustració Catalana*, 15 de novembre de 1891, pp. 322-323; reproduïda, amb variants, a *Catalunya I-XV* gener MCMIII, pp. XXI-XXIII, que és la que figura a l'Obra Completa.

³⁹ Fins que hom no troba la via de l'"adaptació" de l'hexàmetre greco-latí, aquest sol ésser el vers emprat per imitar l'original (G. Soler diu: "He escullit lo vers de catorze síl·labes per acostarme al metre original, y l'he dextat lliure, tant pera major semblança, com perquè, sens les traves de la rima assonantada ó aconsonantada, es mes fácil la fidelitat al text", *La Tradició Catalana*, Barcelona, 15 de desembre de 1893, p. 139). Així, encara l'any 1913, A. Caimari diu en un seu llibre de poemes: "El metre alexandri, si no és clàssic, al menys és el que s'acosta més a l'exemplitud magestuosa del hexàmetre virgilià" (al llibre: *In hoc signo vinces*, Mallorca, 1913).

⁴⁰ G. SOLER, "L'Ègloga IV de Virgili", *La Tradició Catalana*, Barcelona, 15 de desembre de 1893, pp. 138-140. L'any 1894, *La Renaixensa* (pp. 12-14) reproduceix aquesta mateixa versió amb el títol "À Polion".

⁴¹ J. PARADEDÀ, "Ègloga I de Virgili" (Melibeu y Títirus) *Catalunya*, XV març MCMV, pp. 24-28.

⁴² C. RIBA, *Les Bucòliques de Virgili*, Barcelona, 1911. Pel que fa referència a la temptativa rítmica, vegeu E. Valentí Fiol, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona (Curial), 1973, p. 107.

⁴³ C. RIBA, "De les Geòrgiques de Virgili", *Jochs Florals de Barcelona*, 1912, pp. 105-106 (versos 1-43 de la Geòrgica I).

catalanes de principis de segle. Per això Eugeni d'Ors, quan escriu *La Ben Plantada* no es pot passar no solament d'esmentar a l'inici els versos 3-5 de la *Bucòlica VI*, sinó que, a més, inicia la seva narració imitant-los: "Jo sóc aquell...", a l'inici, ens recorda *Ille ego qui quondam...*, amb què comença l'*Eneida*, i un tros més avall segueix estrafant els versos esmentats: "Però, avui com em preparés a decorar el record d'alguna altra beutat llunyana, Cyinthi ha vingut a estirar-me l'orella, i a dir-me: —Escau, Xènius, al català Glossador, no feminitats estranyes, sinó les aromes amb perfum de la terra, celebrar..."⁴⁴.

Segons indica A. Palau, l'any 1916 M. García Silvestre ofereix la primera traducció catalana de l'*Eneida*⁴⁵, que només coneç per referències. En realitat, però, el primer traductor de l'obra completa de Virgili és el canonge Llorenç Ribet, el qual, l'any 1915, ja publica un fragment de l'*Eneida*⁴⁶, i entre els anys 1917 i 1918 ens ofereix, íntegra, l'obra de Virgili⁴⁷.

Alfons Maseres, en un llibre d'*Èglogues*⁴⁸ deixa sentir la influència de Virgili. Per exemple, l'ègloga tercera, *Oaristi*, evoca algun vers del mantuà. Els dos versos finals, literalment, diuen: "La dolçor dels teus ulls tot ho reposa, / car tot ho venç l'amor amb sa poixança", que ens porten al conegut *Omnia vincit amor*.

D'altres referències a Virgili ens procuren Raymon de Requesens⁴⁹ i Lluís Revest⁵⁰, aquest darrer des de Castelló de la Plana. L'*Ègloga IV*

⁴⁴ E. D'ORS, *La Ben Plantada*, Barcelona (Ed. Selecta), 1976, p. 25.

⁴⁵ M. GARCÍA SILVESTRE, *Eneida...*, Traducció (en prosa catalana) per... Barcelona (El Poble Català), 1916, 8^o prolongado, 389 p. Esmento les dades de Palau, *Manual...*, XXVII, p. 342, que afegeix: "Lo vimos en casa Babra".

⁴⁶ LL. RIBET, De l'*Eneida* de Virgili, "La Cacera d'Inees i Dido", (llib. IV), *La Revista*, núm. 15, 1915, p. 6. Consta de 100 versos i hi és emprat el decasíl·lab.

⁴⁷ VIRGILI, *Eneida*. Traducció de Mossen Llorenç Ribet, Barcelona, 1917 (Ed. Catalana) vol. I; Barcelona, 1918, vol. II; *Les Bucòliques de Virgili* (translatades de llatí en romanç i en vers catalanesc per Llorenç Ribet). Barcelona (Ricard Duran Alsina), 1918. (Col. Lecció de Literatures Antigues dirigida per Lluís Segalà i Estañella); *Els IV Llibres de les Geòrgiques de Publi Virgili Marò*, Barcelona, 1918 (Institut de la Llengua Catalana). Totes aquestes versions són en vers decasíl·lab. Per això gairebé era d'esperar que algú, després dels intents de Maragall i de Riba per incorporar l'hexàmetre, li fes retrets per no haver emprat aquest metre. El qui els hi féu va ser M. de Montoliu, "La Eneida, Traducció de Mossen Llorenç Ribet, Editorial Catalana, Barcelona MCMVIII (sic)", *La Revista*, LIX, març 1-1918, pp. 77-78. Al marge d'això és de remarcar el notable treball de Ll. Ribet, el qual, a més d'altres autors, té traduïda íntegrament en català i en castellà l'obra de Virgili.

⁴⁸ A. MASERES, *Èglogues*, seguides de *El Poema dels Camins*, Barcelona (Oliva de Vilanova), 1918.

⁴⁹ R. DE REQUESENS, "A Virgili", *Catalana* 10 d'agost de 1919, p. 126, sonet.

⁵⁰ LL. REVEST CORZO, "Al margen de Virgilio", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 1920, p. 225-227.

torna a ser traduïda, una altra vegada en hexàmetres, l'any 1925, pel canonge Llovera⁵¹, el qual insisteix en el valor messiànic d'aquesta obra. La versió del canonge Llovera va precedida d'una nota sobre la mètrica emprada (això és, la imitació catalana de l'hexàmetre), que origina una llarga polèmica sobre les possibilitats d'imitació dels ritmes clàssics en català. Al seu torn, Agustí Esclasans publica en les seves obres un fragment de l'*Eneida*, segons els "ritmes canònics del Sistema"⁵², un ritme molt semblant al de l'hexàmetre, que constitueix una mena de reacció contra aquells que defensaven la possibilitat d'imitació de les formes clàssiques.

La Fundació Bernat Metge, de la mà de Miquel Dolç, ens ha ofert la versió completa de les *Bucòliques* i de les *Geòrgiques*, i en aquests moments va publicant l'*Eneida*, que el mateix professor Dolç ja havia editat l'any 1958 en hexàmetres i en versió íntegra⁵³.

Finalment, el volum primer de l'obra completa de Vicent Andrés Estellés, *Recomanc tenebres*⁵⁴, inclou *El primer llibre de les èglogues*, on uns personatges amb noms bucòlics van descabdeillant els seus diàlegs. Per més que en d'altres ocasions Estellés demostra conèixer bé els clàssics llatins, potser aquestes *Èglogues* tenen origen més en Garcilaso (com indica Joan Fuster) que no pas directament en Virgili.

⁵¹ J. M. LLOVERA, "L'ègloga messiànica de Virgili", *Catalunya Social*, Número Almanac, Nadal 1925, pp. 23-25.

⁵² A. ESCLASANS, *Fragment de l'Eneida de Virgili, traduït en ritmes canònics del Sistema, que dedico als benivolguts deixebles de les meves lliçons de Ritmologia*, final del cant vuitè, al llibre *Roma*, Barcelona (Biblioteca Ritmològica), 1954, pàgines 96-102.

⁵³ VIRGILI, *Bucòliques* (Text revisat i traducció de Miquel Dolç), Barcelona (F.B.M.), 1956; VIRGILI, *Geòrgiques* (Text revisat i traducció de Miquel Dolç), Barcelona (F.B.M.), 1963; VIRGILI, *Eneida* (Text revisat i traducció de Miquel Dolç), Barcelona (F.B.M.), 1972 (vol. I); VIRGILI, *Eneida* (Text revisat i traducció de Miquel Dolç), Barcelona (F.B.M.), 1975 (vol. II); VIRGILI, *l'Eneida* (Traducció, pròleg i notes per Miquel Dolç), Barcelona (Alpha), 1958.

⁵⁴ VICENT ANDRÉS ESTELLÉS, *Obra Completa I*, (Introducció de Joan Fuster), València (L'Estel), 1972.